

*Інна Завальнюк
(Вінниця)*

**РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ
І А. МЕЛЬНИК «ТРАНСПОЗИЦІЙНА ГРАМАТИКА УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА». –
ЛУЦЬК : НАДСТИР'Я, 2015. – 476 С.**

Дослідження закономірностей та особливостей моделювання динамічних процесів у граматичній структурі української мови, з'ясування умов, простеження напрямів та засобів переходу мовних одиниць з послідовним установленням твірних і похідних величин у колі важливих завдань новітньої лінгвістики. Досконалу схему граматичних транспозицій, вибудовану на засадах наукової об'єктивності й цілісності, з урахуванням національного та світового досвіду, репрезентує в україністиці основоположник функційно-категорійної граматики – І. Р. Вихованець. Як слушно зазначає автор рецензованої монографії, «модель транспозиційної граматики науковця залишається пріоритетною в новітній лінгвоукраїністиці». Це підтверджено низкою наукових праць учнів та послідовників І. Р. Вихованця: К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, Н. М. Костусяк, О. Г. Межова, В. М. Ожогана, М. Я. Плющ, М. С. Скаба, А. Ю. Габай, А. С. Джури, О. П. Кушлик, С. В. Соколової та інших мовознавців, що розвивають і збагачують лінгвістичні традиції вченого. Досягнення в царині міжчастиномовних переходів, без сумніву, становлять вагомий унесок у розвій функційно-категорійного синтаксису, морфології та словотвору сучасної української мови. Проте досі не були предметом спеціальної монографічної праці проблеми, пов'язані з усебічним висвітленням транспозиційної граматики українського дієслова, які викликають особливе зацікавлення, потребують докладнішого аналізу й подальшої систематизації на широкому фактичному матеріалі сучасної української мови. Так визначає важливість та актуальність свого дослідження Ірина Анатоліївна. Погоджуючись з автором, констатуємо, що в українському лінгвістичному просторі назріла потреба з'яви ґрунтовної студії про граматику дієслівних транспозицій – вагомого складника транспозиційної граматики сучасної української мови. Тож рецензована праця, без сумніву, перше системне монографічне дослідження транспозиційної граматики українського дієслова, що має опертям оновлену семантико-морфолого-синтаксичну концепцію частин мови, виокремлених за принципами функційно-категорійної граматики, і продуктивні національні та світові класичні й новітні граматичні теорії.

Нам імponує чітка структура праці, доступний виклад наукової інформації, максимальна логічність і послідовність позиції автора стосовно низки важливих і неоднозначно висвітлюваних у сучасній лінгвістиці питань, що мають безпосередній стосунок до граматики дієслівних транспозицій, з-поміж яких: розгляд міжчастиномовних переходів з опорою на гетерогенну класифікацію, диференціація засобів дієслівної транспозиції, виявлення ступенів синтаксичної закріпленості похідних дієслівних одиниць, з'ясування специфіки функціонування всіх різновидів дієслівних транспозитів у формально- і семантико-синтаксичних структурах простих елементарних та ускладнених реченневих побудов тощо. Усе це допомагає цілком усвідомити концептуальні засади аналізованої студії, сформувати комплексне уявлення про різновиди та ступені дієслівних транспозицій відповідно до п'ятикомпонентної семантико-морфолого-синтаксичної концепції частин мови.

На наше глибоке переконання, до вагомих здобутків праці, важливих, позитивних її моментів, що виразно виокремлюють авторську концепцію, варто зарахувати комплексний підхід до тлумачення транспозиції як двоступеневого – синтаксичного і морфологічного – переходу інших частин мови у сферу дієслова з подальшою ієрархізацією відприкметникового, відіменникового, відчислівникового та відприслівникового її різновидів. Синтаксичний ступінь транспозиції дослідниця розглядає як початок переходу інших частин мови в дієслівний простір, підґрунтям якого, «з одного боку, є позиційна закріпленість, або функційна спеціалізація, основних частин мови, <...> а з іншого – їхня позиційна рухливість» [с. 35]. Зміни, що усувають суперечність «між морфологічною формою слова й зайнятою нею вторинною формально-синтаксичною позицією» науковець кваліфікує як морфологічний ступінь транспозиції [с. 38], за якого «нове слово набуває необхідної формальної оболонки за допомогою афіксальних морфем – суфіксів, зрідка – префіксів і суфіксів, а також відповідного граматичного оформлення, що

зумовлює набуття одних і втрату або нейтралізацію інших граматичних категорій» [с. 38]. Вигідно вирізняють авторський погляд і міркування про семантичний ступінь транспозиції в канві частин мови (його дослідниця вирізняє в межах морфологічного ступеня), з яким пов'язана здатність морфологічних транспозитів «набувати похідних значень» [с. 160]. Перевагою роботи є також те, що перехід інших частин мови в дієслівну сферу розглянуто не ізольовано, лише на матеріалі української мови, а подекуди й на тлі типологічно подібних до неї мов із виокремленням специфічних рис, які акцентують на її окремішності [с. 63, 159 та ін.]. Свою солідарність виявляємо з переконливим висновком автора: «Ядро транспозиційної дієслівної граматики української мови утворюють звичайно відприкметникові транспозити, що найбільш наближені до власне-дієслівного класу, на периферії перебувають відприслівникові похідні утворення, напівпериферійну зону відповідно представляють відіменникові та відчислівникові транспозити» [с. 386].

Надійним теоретичним і методичним підґрунтям праці слугує перший розділ монографії «Теоретичні проблеми транспозиції», у якому дослідниця, послуговуючись функційним багатоаспектним підходом до аналізу граматичних одиниць і категорій, передовсім зосереджує увагу на виразному дієслівно-іменниковому граматичному типі української мови, що має опертям значеннєву своєрідність, центральні позиції в семантико-синтаксичній, формально-синтаксичній і комунікативній структурі речення; визначає основні наукові підходи до тлумачення транспозиції в сучасному мовознавстві; аналізує міжчастиномовні переходи на тлі гетерогенної класифікації з огляду на семантичний, синтаксичний, морфологічний, а для похідних слів і словотвірний критерій. Серед низки термінів («транспозиція», «деривація», «конверсія», «перехід», «перехідність» та ін.), репрезентованих у сучасних лінгвістичних студіях як синоніми або як кореляти із широким та вузьким значенням, у рецензованій праці надано перевагу термінові «транспозиція» як такому, що найповніше відображає багатопланові вияви переходу в системі граматичних одиниць та категорій, їхнього ускладнення, синкретизму, омонімії, синонімії, еквівалентності тощо. Суттєва перевага праці також у тому, що явище вербалізації висвітлено не осібно, а системно, у канві інших частиномовних переходів: субстантивації, ад'єктивації, адвербіалізації тощо, а це дає змогу цілісно осягнути викінчену схему міжчастиномовних переходів, усвідомлено виділити останні з-поміж інших класів транспозицій – грамемних, реченнєвих і т. ін. Безперечною заслугою автора є виокремлення й укладений аналіз синтетичних та аналітичних засобів вербалізації з подальшою їхньою диференціацією на спеціалізовані та неспеціалізовані, що сприяє розширенню й поглибленню наукової парадигми цих компонентів як складників дієслівної синтаксичної та морфологічної транспозиції.

Другий розділ праці «Ступені відприкметникової дієслівної транспозиції», присвячений докладному аналізу відприкметникових транспозитів, що зазнали синтаксичного та морфологічного переходу у сферу дієслова. У фокусі уваги дослідниці передовсім такі важливі моменти, як аналітичні засоби відприкметникової дієслівної транспозиції, функційна дієслівна транспозиція прикметникових відмінкових форм, ступені їхньої синтаксичної усталеності, валентний потенціал, семантична диференціація та низка інших проблем, що створюють цілісне уявлення про аналізований різновид синтаксично й морфологічно вербалізованих одиниць. Лінгвістичну інтерпретацію зв'язкових компонентів як аналітичних засобів дієслівної транспозиції з послідовною диференціацією на спеціалізовані й неспеціалізовані та здатністю поєднуватися з іменними частинами мови й прислівником на основі сумісності їхніх значень вважаємо новою та оригінальною, і водночас заглибленою у відому концепцію Івана Романовича Вихованця про аналітичні синтаксичні морфеми-зв'язки та морфеми-напівзв'язки, перші з яких є лише граматичними маркерами, носіями часо-способових та ін. категорій дієслова, другі – ще й модифікаторами семантики синтаксично вербалізованих компонентів. Науково виваженими й теоретично обґрунтованими є міркування автора про те, що «відприкметникова дієслівна аналітична синтаксична транспозиція закріплена семантико-синтаксичною валентністю, обсяг якої не можна визначити суто теоретично для всіх похідних дієслівних утворень загалом» [с. 72] і лише їхній системний аналіз дає змогу зробити висновок про те, що для відприкметникових дієслівних утворень, зафіксованих «у присудковій як первинній формально-синтаксичній функції, характерне збільшення валентного потенціалу, що не виходить поза межі трьох

залежних семантико-синтаксичних позицій: лівобічної суб'єктної та двох правобічних – власне-об'єктної й адресатної або лівобічної суб'єктної та двох правобічних об'єктних – власне-об'єктної й об'єктної із семантикою обмеження» [с. 72].

Достатня обґрунтованість, логічна завершеність, переконливість викладу, чітка й недвозначна авторська позиція, послідовність у використанні термінології властива також іншим розділам і підрозділам аналізованої праці, кожен із яких системно, цілісно висвітлює один із різновидів дієслівних транспозицій – відіменникових, відчислівникових та відприслівникових. Назви розділів і підрозділів цілком відповідають змістові викладеного в них матеріалу. Важливо також наголосити на функційному розмаїтті фактажу. Загальна кількість реченнєвих конструкцій, дібраних переважно методом наскрізного виписування, – понад 60 тисяч одиниць, що становить надійне підґрунтя для ілюстрації концептуальних положень праці.

Звертаємо увагу й на те, що в деяких розділах аналізованої студії трапляються повтори окремих теоретичних міркувань задекларованих раніше. Це стосується насамперед наукової інформації про зв'язкові компоненти як складники дієслівної транспозиції (розділ 2.1.1 [с. 52–54], 3.1.1 [с. 164] і 4.1.1 [с. 238]), про валентний актантний потенціал похідних дієслівних утворень (розділ 2.1.4 [с. 83], 3.1.4 [с. 191] і 4.1.4 [с. 264]) і т. ін. З одного боку, такі повтори можна сприймати як надлишкову інформацію, а з іншого – це дає змогу акцентувати увагу на вагомих моментах дослідження, ще раз наголосити на тій чи тій істотній перевазі запропонованої граматичної концепції.

Ступеньовані відприкметникові та відприслівникові дієслівні аналітичні синтаксичні транспозити з огляду на їхню семантичну та функційну специфіку й зумовлений нею валентний потенціал, зреалізований у збільшеній актантній потужності, на наше переконання, потребують докладнішого аналізу. Тому аналізованим дієслівним утворенням компаративної та суперлативної семантики варто було б присвятити окремі параграфи в другому й п'ятому розділах.

Наші зауваження істотно не впливають на загальну високу оцінку монографії, виконаної в руслі новітніх функційно-категорійних граматичних досліджень. Поза всяким сумнівом, рецензована праця посяде належне місце в українському лінгвістичному просторі. Інтерпретація наукового матеріалу, запропонована двоступенева типологія чотирьох різновидів дієслівних транспозицій, обіперта на ілюстративно багатий різностильовий матеріал, спонукатиме до творчих пошуків.